

УДК 37(477)(092)

Дар'я Хрипун

ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ ВЧИТЕЛЯ У ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦЯХ В. СИПОВСЬКОГО

Здійснено аналіз праць В. Сиповського з питань формування особистості вчителя; досліджено способи створення сприятливих умов для навчання та праці молодих людей, щоб їхня робота не перетворювалася на засіб збагачення, а слугувала передачі знань майбутньому поколінню. З'ясовано, що кожен, хто планує стати вчителем, має піддаватися випробуванню в особливій комісії з обраного ним предмету. Встановлено, що одним із основних завдань у формуванні особистості майбутніх педагогів є надання їм більшої свободи у викладанні.

Ключові слова: вчитель, педагогічна підготовка, вчитель-чиновник, вчительські інтернати.

Осуществлен анализ трудов В. Сиповского по формированию личности учителя; исследованы способы создания благоприятных условий для учебы и труда молодых людей, чтобы их работа не превращалась в средство обогащения, а служила передаче знаний будущему поколению. Выяснено, что каждый, кто планирует стать учителем, должен подвергаться испытанию в особой комиссии по избранному предмету. Установлено, что одной из основных задач в формировании личности будущих педагогов является предоставление им большей свободы в преподавании.

Ключевые слова: учитель, педагогическая подготовка, учитель-чиновник, учительские интернаты.

We made up the analysis of Vasyl Sypovskiy's articles, researching questions about forming of teacher's personality; studied ways of making favourable conditions for teaching and working of young people, for their work not to be recreated as a means of enrichment, but work for transferring of knowledge to the next generation. We cleared up, that everyone who wants to be a teacher should pass the test through special committee according to their specialization. One of the most important tasks in formation of the future teachers is assignment them more freedom in teaching.

Key words: teacher, teacher training, teacher-official, teacher boarding.

Нині суспільство ставить перед вищими навчальними закладами завдання підготовки таких фахівців, які були б здатні бачити суперечності сучасності і знаходити шляхи їх раціонального вирішення, гнучко перебудовувати зміст і напрями своєї діяльності у зв'язку із змінами соціальних орієнтацій, самостійно набувати необхідних знань для цього. У сучасних умовах вузівської підготовки виникає необхідність у розробці і впровадженні таких технологій підготовки майбутніх учителів, які дають

змогу стати справжніми суб'єктами діяльності, здатними реалізовувати в обраній професії індивідуальний стиль діяльності і бути відповідальними за прийняте рішення. Але основною проблемою нашого суспільства є те, що ми не вміємо користуватись уже відомими, давно запропонованими способами вирішення того чи іншого питання. Це стосується і проблеми вчителя, яка в працях видатного педагога В. Сиповського понад століття тому знайшла своє розв'язання, завдяки з'ясуванню, що впливає на формування особистості вчителя.

У дослідженнях В. Загвязинського, С. Годник, М. Кларина, В. Ляудіс, В. Семиченко, Л. Подимової пропонуються положення, суть яких полягає в тому, що орієнтація на передачу майбутнім учителям деякої суми професійних знань і формування відповідних умінь сьогодні втратила перспективу. На творчий, дослідницький характер педагогічної праці звертали увагу видатні педагоги минулого: Я. Коменський, І. Песталоцці, А. Дістервег, К. Ушинський. У вітчизняній психолого-педагогічній науці закладений загальнотеоретичний фундамент професійної підготовки вчителя, який містить різні положення. Необхідно зауважити, що в більшості досліджень глибоко розкрита проблема, яка дає змогу виявити рольові позиції учасників педагогічного процесу в системі стосунків «вчитель-учні». Проте в наукових працях не знайшли належного обґрунтування питання, пов'язані з дослідженням професійно-особистісного розвитку майбутніх учителів в умовах підготовки у ВНЗ та подальшої адаптації до праці в школі так, щоб вони знайшли спільну мову не лише з дітьми, й з батьками, і щоб ця співпраця давала найкращі результати. Щоб молоді педагоги не дивилися на уроки тільки як на засіб до існування, щоб більше цікавилися результатами своєї праці і не вели її, як заманеться, і щоб замислювались над питаннями виховання.

Мета статті – виявити особливості формування особистості вчителя у педагогічних працях В. Сиповського.

Василь Дмитрович Сиповський, який працював на педагогічній ниві в другій половині XIX ст., великої уваги у своїх статтях надавав вирішенню проблеми взаємодії вчитель-учень. Початок його діяльності припадає на епоху оновлення, до тієї кипучої пори, коли люди, після великої кількості промов, сказаних ними в 40-х роках XIX ст., перейшли, нарешті, до живої справи [3, с. 30].

Загальне відродження торкнулося тоді, як відомо, і багато-страждальної вітчизняної школи. Над нелегкою справою її перетворення потрудилася ціла плеяда відомих педагогів, до яких належав і Василь Сиповський. Багато чого з того, за що вони боролись свого часу, здається тепер трюїзмом, але якщо ці положення стали вже аксіомою, то лише завдяки витриманій їх захисниками боротьбі. Деякі з їхніх думок і досі не пробіли крізь броню бюрократичної рутини, від якої все ще не звільнилася практична педагогіка.

Досвідчений вихователь пропрацював 27 років на педагогічній ниві, відмовившись заради цього від запропонованої відомим професором

історії М. Куторгою професури [4, с. 238]. Він був не лише теоретиком, а і практиком-педагогом, який робив свої висновки з безпосередніх спостережень і дослідів. Чудово те, що, незважаючи на неминучі, пов'язані з кар'єрою педагога, розчарування і невдачі, ідеалізм ніколи не покидав Василя Дмитровича. Віра в людину, особливо в обдаровану людину, завжди підтримувала його у скрутні хвилини.

Він вірив у свою справу, у святість свого покликання, і з сумним подивом слухав промови тих молодих педагогів-вісімдесятників, які найчастіше дивилися на уроки тільки як на засіб до існування, мало цікавилися результатами свого викладання і вели його як заманеться, не замислюючись над питаннями виховання.

Погляд В. Сиповського на вчителя, як на служителя високої ідеї, найкраще висвітився в його статті «Учитель и учительница».

Він розпочав статтю із запитання: «Хто такий вчитель?» і одразу дав вичерпну відповідь: «учитель це особа, що присвятила своє життя одній із найвищих і благородних справ – розвитку духовних сил підростаючих поколінь, керівництву ними на шляху до істини, збудженню в них спраги до неї і стомлення її живими та плідними знаннями, здобутими наукою» [2, с. 82]. В іншій своїй статті «Учительский вопрос» автор так висловлюється про діяльність учителя: «вчительську професію жодним чином не можна прирівнювати, як це у нас робиться, до професії чиновника, техника, ремісника». Розум, знання, вміння і старанність – ось що потрібно для того, щоб бути хорошим архітектором, інженером, моряком. Все це, звичайно, потрібно й учителю, але цього мало, щоб він був хорошим учителем в повному розумінні цього слова. Щоб стати таким, йому потрібна і особлива схильність і відповідний настрій, найбільше ж потрібна любляча, чуйна душа. Вчителю доводиться мати справу не з мертвим матеріалом, як будь-якому техніку, не з папером, як чиновнику, а з живою душею учня, на яку може впливати тільки жива душа. Діяльність учителя правильніше було б порівняти з професією артиста, можна порівняти її навіть до діяльності місіонера, проповідника. Гра артиста, якою б розумною і вправною вона не була, не торкне глядачів, якщо в ній «немає душі»; не затремтить серця людей і від слів проповідника, якщо в словах цих не тріпоче жива душа; безплідні, даремні уроки вчителя, якщо в них не відчувається любові та інтересу до знання, якщо не віє від них теплим почуттям до «малих цих». Холодне слово вчителя, байдужого і до справи своєї, і до учнів, мало того, що не запалить бажання до вчення, але охолодить душі учнів, погасить навіть і пориви до знання, якщо вони були у них [5, с. 201].

Захищаючи необхідність педагогічної підготовки, Василь Дмитрович відкидав доцільність вчительських інтернатів, радячи краще відрядити молодих людей, охочих присвятити себе вчительській справі, до однієї з петербурзьких гімназій з метою практичного ознайомлення з педагогікою, причому після закінчення призначеного терміну кандидата слід піддавати випробуванню в особливій комісії з викладачів обраного ним предмета та

інспектора або директора.

Ось що В. Сиповський говорить про інтернати: «Інтернат з його суворо встановленим ладом, з його вимогами, однаковими для всіх, нівелює все, мимоволі виховує всіх у душі безумовної покори і по самій своїй суті мало сприяє прояву особистого характеру, особистих властивостей, так що помилково і думати, що тут зручно спостерігати їх» [5, с. 209]. Але, що набагато важливіше, інтернат для повнолітніх молодих людей – це просто потворна установа для підтримки порядку, в якому керівній особі треба володіти особливим тактом і бути вельми авторитетною особою в очах молодих людей.

Рекомендуючи найбільш зручний і, на думку Василя Дмитровича, найбільш раціональний спосіб підготовки вчителів, він вдумливо ставиться і до важливого питання залучення молоді до педагогічної праці, засіяної тернами і зовсім не всипаної трояндами. Тут ми побачимо, що його побажання ще не здійснилися, хоча з часу появи цитованої нами статті «Учительский вопрос» минуло вже понад століття. Але незначні зрушення за цей час все ж таки відбулись.

За словами мудрого педагога Сиповського, необхідні деякі умови, для того, щоб зробити вчительську професію більш привабливою для обдарованої молоді.

1. Цього можна досягти переважно поліпшенням учительської праці:

а) значним підвищенням утримання і пенсій,

б) підвищенням службового становища вчителя,

в) наданням учителю більшої самостійності і свободи в його праці, великою довірою до нього.

2. Необхідні вчительські з'їзди, курси, педагогічні товариства, які, взагалі, мають величезне значення в педагогічній справі, збуджуючи і оживляючи інтереси виховання і навчання.

3. Підготовка вчителів, які повинні здобути загальну освіту відомого рівня в одній із загальноосвітніх шкіл, складається в теоретичній і практичній підготовці при одному із відповідних закладів під керівництвом досвідчених педагогів [5, с. 216].

Ми бачимо, що і нині через сотню років жодне з цих побажань не здійснено. Годі й говорити про матеріальне становище вчителя: його незабезпеченість увійшла в звичку, а що стосується свободи викладання, то газетні та журнальні статті рясніють фактами, які доводять протилежне.

Що до з'їздів, то їх історія може становити цілий мартиролог. Щоб мати поняття про ті муки і поневіряння, через які проходили учасники, а особливо ініціатори та керівники вчительських курсів, досить прочитати книгу М. Бунакова «Как я стал и как перестал быть „учителем учителей”» [1]. Багатостраждальний автор цієї книги повинен був, як керівник курсів, виправдовуватися від найбезглуздіших звинувачень: йому ставили, наприклад, у провину масштабність з'їздів, спроби практичного вирішення питання про поліпшення матеріального становища вчителів шляхом створення товариства взаємодопомоги, занадто велике захоплення

питанням про виховно-освітні засоби впливу на учнів. Треба було мати таку велику любов'ю до справи і таку рідкісну моральну живучість, якими відрізнявся невтомний Бунаков, щоб після цілого ряду неприємностей, яких він зазнав під час тих чи інших літніх курсів, на наступне літо знову брати на себе важкі обов'язки «вчителя вчителів», за діяльністю якого неухильно спостерігали завжди троє осіб: директор училища, інспектор училища і ще спеціально прикомандирований до курсів окружний інспектор [1, с. 116]. Таким контролем обставлялися так звані вчительські курси; а що стосується загальних вчительських з'їздів, то ми знаємо, з якою блискавичною швидкістю вони закривалися на початку ХХ ст.

Не дивно, що наявність таких несприятливих умов створювала, за словами В. Сиповського, ґрунт, який може бути зручний для підготовки виконавчих чиновників, але ніяк не педагогів, яким повинен бути властивий відомий рівень творчості. Така служба зате часто припадає до смаку людям малообдарованим, яким навіть до душі регламентація, що знімає з них всяку відповідальність.

Не усунуто ще й ворожнечу між школою і суспільством, недолік, яким також переймався Василь Дмитрович. «Державний навчальний заклад», говорив він, «є для батьків, немов департаментом, а наставники – чиновниками, по відношенню до яких батьки лише боязкі прохачі. І прохання їх здебільшого полягають лише в тому, щоб пожаліти їхніх дітей, пощадити, не залишати на другий рік за незнання якогось розділу граматики чи математики, вивчити який можна за три дні. І чують прохачі у відповідь звичайні слова: «Нічого зробити не можу. Адже я повинен виконувати інструкцію. Таким є розпорядження начальства» [2, с. 96].

Рідко, дуже рідко ви почуєте від батьків схвальні відгуки про викладачів, які навчають їхніх дітей в державних закладах, зате часто побачите вороже почуття до них. Бездушні чиновники, для яких пункти та параграфи якоїсь інструкції дорожчі за живих людей. Ось ті відгуки, які доводиться чути про вчителів навіть від освічених людей. На цій підставі Василь Дмитрович зробив правильний висновок, що навіть при бажанні батьків приховати від дітей своє недовірливе і майже вороже ставлення до школи, воно не може не просвічуватися в їх промовах і вчинках, діючи таким чином на чуйну дитину, у якої і без того не мало причин неприязно ставитися до навчального закладу з його формалізмом. Та й як батькам вселяти дітям повагу до школи, якої немає у них самих? А тим часом яку могутню і освітню силу втрачає школа, ігноруючи зближення з сім'єю, яке могло б висвітлити їй не одну учнівську натуру з її особливостями [3, с. 35].

Ще з 1891 р. В. Сиповський у журналі «Женское образование», редактором якого він був, писав про необхідність допустити батьків на шкільні конференції, щоби таким чином навіяти суспільству більше довіри до шкільних заходів. Нам скажуть, що тепер вже пробита діра в цій віковій кам'яній стіні, і навіть згори робляться спроби спілкування школи з батьками: але ж відомо, що ці досліди недавні, тільки що народжені, тому скорбота відомого педагога про ворожнечу між родиною та школою і нині

не є анахронізмом.

«Суспільство», – за словами В. Сиповського, – «це та природна основа, яка харчується, дає життя школі. Без цієї основи школа подібна до рослини, яку вирвали з корінням із землі, і яка може тільки марніти і сохнути» [2, с. 97]. Школа повинна бути живим суспільним організмом і як все живе, видозмінюватись і розвиватись у зв'язку з розвитком науки і суспільних потреб [2, с. 84]. Всяка певна форма, ззовні дана, тільки заважає організму правильно розвивається, – для нього та форма добра, яка природно і вільно розвивається зсередини, його власними силами. Всякий учитель, натхненний найкращими спонуканнями, відчуваючи навіть покликання до педагогічної справи, вступивши до школи, зможе неминуче скоро охолонути до своєї професії. Учитель не тільки не має ініціативи в тій чи іншій постановці викладання, і не тільки не дозволяється, щоб він вносив до нього щось своє, а йому це категорично забороняється; йому дана обов'язкова і докладна до дрібниць програма з інструкцією, де не тільки вказаний дух, або характер викладання, але рекомендовані і самі його прийоми, навіть зазначений підручник. Мало того, строго визначено, як і в який час пройти атестацію учнів та інше.

Василь Дмитрович писав статтю «Учитель и учительница» в розпал реакційного руху, процвітання інституту земських начальників і лютування цензури; тому він не міг торкнутись ясного для нього зв'язку між недосконалістю шкільного ладу і застарілими формами життя, але він проте неодноразово вказував на згубність для живої справи адміністративної регламентації. Викладач відчуває, що він не хазяїн своєї справи, а працівник, який виконує задану йому роботу навіть не своїми, а вказаними йому способами, тобто здійснює саме те, що робить чиновник, при тому ж дрібний, як у будь-якій канцелярії. Чиновники і ревізори, яким доручається нагляд за ходом навчання, які цікавляться статутами, інструкціями, програмами – в цьому і є їх прямиї обов'язок [2, с. 85]. Таке ставлення деморалізуючим чином діяло і на суспільство. «У самому нашому суспільстві, – стверджував В. Сиповський, – навіть в більш інтелігентному його прошарку, не дуже то цінується справжня освіта: значна більшість батьків, поміщаючи дітей своїх до школи, перш за все думають про те, як би влаштувати навчання їх подешевше і при тому таке, щоб вчилися вони поменше, а прав одержували побільше!» [3, с. 37]. Про останнє особливо піклуються батьки; про це думають підлітки-школярі. Якби знайшовся дивак-ідеаліст, який спробував би влаштувати загальноосвітню школу без усяких прав, задавшись лише метою зразково поставити навчально-виховну справу (наскільки нам відомо, це була улюблена ідея Сиповського), то він сильно ризикував би залишитися без учнів. Ще з часу Петра Великого встановлюється покровительська система уряду до школи, яка приваблює до неї правами і чинами.

Досвідчений педагог з радістю помітив би поліпшення і в іншій галузі – у розширенні прав вчительок. Як прибічник вищої жіночої освіти, Василь Дмитрович немало потрудився над розробкою цього питання, що

перестало тепер вже бути питанням, так як в наш час прав жінки на вищу освіту ніхто не наважується заперечувати.

Журнал «Женское Образование» проіснував під такою назвою 15 років (з 1892 р він був перейменований в «Образование», і програма його була розширена відповідним чином), де постійно пропагувалася улюблена ідея редактора. З рідкісною неупередженістю цей педагог-чоловік віддає перевагу вчительці перед учителем, і треба зауважити, що він говорив з повним знанням справи, оскільки йому доводилося працювати і в чоловічих, і в жіночих навчальних закладах.

У своїй статті «Учительница», він вказує на велику сумлінність вчительки в ставленні до своїх обов'язків, на велику сердечність до учнів і живий інтерес до справи. Діти, малоуспішні або з якихось причин відсталі від класу, викликають у вчительки набагато більше щирої уваги, більше бажання допомогти їм, хоча б це коштувало і великої праці і значної витрати часу. Мало того, між вчительками набагато більше осіб, які цікавляться вивченням теорії та практики педагогічної справи; вони старанні читачки педагогічних творів і журналів; вони набагато старанніше, ніж учителі, відвідують педагогічні зібрання. У сільських школах, в селах, де становище вчительки і матеріальне, і у всіх інших відношеннях вкрай важке, вона в буквальному розумінні є подвижницею. І це не виняткове, але типово явище [2, с. 99]. З тим більшим жалем вказує цей борець за права жінки на несприятливі умови жіночої педагогічної праці, на те, що жінка, часто і в нижчій, і в середній школі отримує винагороду меншу, ніж учитель. «Чому це? – запитував Василь Дмитрович, – Чи тому, що сил у жінки менше, ніж у чоловіка? Чи тому, що в більшості випадків жінка ставиться сердечніше до своєї справи і трудиться старанніше? Можуть заперечити, мабуть – тому, що чоловікові доводиться підтримувати сім'ю, а жінка, якщо працює, то для себе однієї. Але ж вчителю дають відому винагороду, навіть не питаючи, одружений він чи ні, а одруженим не дають більше, ніж холостим. Так як і не питають вчительок, чи доводиться їм допомагати своїй сім'ї чи ні. Як не подивитися на справу, все не знаходиш достатньої підстави оцінювати жіночу працю нижче чоловічої, яка в деяких відношеннях навіть переважає чоловічу» [2, с. 103].

Говорячи про вчительку та її майбутню роль, В. Сиповський виявився пророком. Вчительки з часом, коли їх наукова освіта підвищиться до одного рівня з вищою чоловічою, напевно замінять, внаслідок зазначених властивостей, вчителів не тільки в жіночих гімназіях, навіть і в нижчих класах чоловічих закладів. Між іншим, в наш час вчителька займає передове місце в школі. Втім, щодо вчителів-чоловіків автор зовсім не виступає лише в ролі прокурора: він вказує, як ми бачили, на негативні сторони шкільного ладу, які аж ніяк не могли сприяти збудженню в навчителів інтересу до справи. Не може цьому сприяти і недостатнє утримання вчителя, що змушує його іноді перетворюватися на свого роду ремісника, який заради забезпечення родини набирає багато уроків і весь

день нишпорить по місту з кінця в кінець, ледь встигаючи пообідати в ресторані. Чому не привіняти вчительське утримання та службове становище до професорського, неначе обдарований викладач середнього навчального закладу, який не бажає присвятити себе кабінетній роботі, а шукає живої справи, менше принесе користі, ніж професор? Разом з тим Сиповський з похвалою відгукувався про вчителів нижчих шкіл, між якими, за його словами, зустрічаються нерідко особи, «до самозабуття віддані своїй справі, справжні місіонери освіти» [3, с. 39]. Це здебільшого люди, які пройшли курси учительських семінарій та інститутів. Звичайно, педагогічна перевага вчителів нижчих шкіл над вчителями середньої школи пояснюється їх спеціальною підготовкою. Залишаючись справедливим, автор водночас відзначав і недоліки, іноді властиві педагогам початкової школи – схильність надавати перебільшене значення методичним прийомам, тобто змісту уроку. Додамо від себе, що свого часу ця крайність легко пояснювалася самою новизною методики і властивістю тогочасної людини не знати міри, а тепер це методичне захоплення значно вщухло, і реальна сторона справи здобула належне значення. Та й більш серйозне явище – байдужість вчителя до своєї справи – починає потроху зникати, замінюючись більш теплим почуттям: крижаний класицизм, що породив цю індіферентність, вмирає, і смерть його очищає місце іншим діячам.

Отже, аналіз праць В. Сиповського дав змогу виявити особливості формування особистості вчителя у досліджуваний період, а саме необхідність створення сприятливих умов для навчання та праці молодих людей, щоб їхня робота не перетворювалася на засіб заробляння коштів, а слугувала передачею знань майбутньому поколінню. Кожен, хто планує стати вчителем, має піддаватися випробуванню в особливій комісії з обраного ним предмета. Одним із основних завдань у формуванні особистості майбутніх педагогів є придушення байдужості до улюбленої справи, яке можливе лише за умов надання їм більшої свободи у викладанні, тобто щоб кожен вчитель відчув себе господарем своєї справи, а не заручником чітко встановлених рамок. Такі погляди Василя Сиповського не втрачають актуальності і в наш час. Тож, прагнучи створити нову модель освіти, слід вивчати і відтворювати власний культурно-історичний досвід.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бунаков Николай Федорович Как я стал и как перестал быть «учителем учителей» [Текст] / Н. Ф. Бунаков. – Б.м., 1905. – 159 с.
2. Избранные педагогические сочинения В. Д. Сиповского. – СПб., 1911. – 316 с.
3. Леонтьева Н. Педагогические взгляды В. Д. Сиповского / Н. Леонтьева // Русская школа. – 1905. – № 7–8. – С. 30–67.
4. Острогорский В. Василий Дмитриевич Сиповский (Некролог) / Виктор Острогорский // Мир Божий. – 1895. – № 9. – С. 236–239.
5. Сиповский В. Учительский вопрос / В. Сиповский // Образование. – 1893. – Т. 6. – С. 200–216.